

BREZDRŽAVLJANSKOST V SLOVENIJI

Veronika BAJT^I, Neža KOGOVŠEK ŠALAMON^{II}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Brezdržavljanost v Sloveniji

Uradni podatki kažejo, da je v Sloveniji število apatridnih oseb (tj. oseb brez državljanstva) izredno majhno. Tematici brezdržavljanosti se ne posveča dovolj pozornosti ne v raziskovalnem ne v konceptualnem kot tudi ne v praktičnem smislu. Še zlasti težavno je slabo poznavanje problema apatridnosti med nekaterimi javnimi uslužbenci oziroma *a priori* predpostavljanje državljanstva za osebe, ki se jih povezuje z nekdanjimi jugoslovanskimi republikami. Članek prinaša rezultate prve poglobljene raziskave o brezdržavljanosti v Sloveniji in ugotavlja, da je zaradi pomanjkanja podatkov raziskovanje treba nadaljevati še zlasti med romsko populacijo in izbrisanimi, ki so (bili) tveganju apatridnosti najbolj izpostavljeni. KLJUČNE BESEDE: brezdržavljanost/apatridnost, državljanstvo, migracije, izbrisani, Slovenija

ABSTRACT

Statelessness in Slovenia

The official data show that the number of stateless persons (i.e. persons without nationality) in Slovenia is extremely low. The issue of statelessness is not sufficiently attended to in a research, conceptual, and practical sense. The low level of awareness of the problem of statelessness among state officials as well as the *a priori* presumption of nationality for persons from other republics of the former Yugoslavia are particularly problematic. This article presents the results of the first in-depth study on statelessness in Slovenia and concludes that due to the lack of data, further research is needed, in particular among the Roma population and the erased persons – groups that have been disproportionately exposed to statelessness.

KEY WORDS: statelessness, citizenship, migration, the erased, Slovenia

UVOD

Na svetu živi brez državljanstva okrog 12 milijonov ljudi, ki sodijo med najbolj ranljive populacije (prim. Waas 2009). To so »dejanske ›ne-osebe‹ ali ›pravni duhovi‹«, deležni veliko manj pozornosti, pomoči in razumevanja kot 15,2 milijona beguncev in približno 26 milijonov notranje razseljenih oseb (UNHCR

I Dr. sociologije, znanstvena sodelavka, Mirovni inštitut, Metelkova 6, SI-1000 Ljubljana, veronika.bajt@mirovni-institut.si.

II Dr. pravnih znanosti, znanstvena sodelavka, Mirovni inštitut, Metelkova 6, SI-1000 Ljubljana, neza.kogovsek@mirovni-institut.si.

2011: 2). V Srednji Evropi je število oseb brez državljanstva (apatridov) relativno majhno, vendar so dejanske številke negotove. Pogosto namreč osebe brez državljanstva, ki niso hkrati tudi begunci, kot apatridi niso nikjer zabeležene. Na Poljskem in Slovaškem, na primer, naj bi bilo takih oseb okrog tisoč (Regionalno predstavništvo 1). Podatki za druge države Srednje Evrope niso znani, z izjemo Madžarske, ki poleg statusa begunca dodeljuje tudi status apatrida. Status apatrida na Madžarskem je tako do leta 2011 pridobilo 71 oseb (Regionalno predstavništvo 2).

V Sloveniji so bile doslej izvedene le tri raziskave o apatridnosti, od tega dve kot del mednarodnih študij: analiza madžarskega Helsinškega monitorja, ki je proučeval varstvene mehanizme, ki so na voljo apatridom, ki niso begunci (Gyulai 2007); in študija o stroških apatridnosti, ki jo je financiral ameriški State Department (Blitz idr. 2011). Regionalno predstavništvo UNHCR pa je pred kratkim podprlo nacionalno pravno študijo na temo apatridnosti v Sloveniji (Kogovšek Šalamon 2012). Vse študije so poudarile pomen nadaljnjega raziskovanja na področju brezdržavljanosti. V Sloveniji, ki je naslednica podpisa Konvencije o statusu oseb brez državljanstva iz leta 1954, ni pa podpisnica Konvencije o zmanjšanju števila oseb brez državljanstva iz leta 1961, je bila torej prepoznana potreba, da se identificira razsežnost apatridnosti v državi.

Stiska oseb brez državljanstva v Sloveniji kljub omenjenim raziskavam do sedaj ni bila deležna poglobljene pozornosti in je zato slabo razumljena. Bistvena pomanjkljivost je v pomanjkanju podatkov o dejanskem številu apatridnih oseb in njihovih potrebah. Namen članka je zato v premostitvi omenjenega manka, saj v ospredje postavlja razpravo o dejanskem stanju brezdržavljanosti v Sloveniji. Vzpostavlja pregled nad dokumentiranim številom apatridov in njihovim pravnim položajem, vključno s praktičnimi izzivi, s katerimi se srečujejo v vsakdanjem življenju. Pri tem izhajamo iz raziskave Popis stanja oseb brez državljanstva v Sloveniji, izvedene leta 2012 s podporo Regionalnega predstavništva UNHCR iz Budimpešte.

Cilj članka je temo apatridnosti tudi v Sloveniji umestiti v akademski in raziskovalni prostor, zato ponuja pregled konceptualnih vprašanj v povezavi z definicijo apatridnosti. Sledita predstavitev in kritično ovrednotenje rezultatov terenskega dela, ki je poleg podrobnega pregleda vseh razpoložljivih statističnih podatkov o apatridih vključevalo tudi intervjuje in fokusne skupine s strokovnjaki in z deležniki iz vladnega in nevladnega sektorja ter osebami brez državljanstva. Pri tem so poudarjene potrebe apatridov, ki potrjujejo naše izhodišče, da je tema brezdržavljanosti v Sloveniji premalo poznana in reflektirana ter zato obstoječe stanje kliče k političnim in pravnim spremembam in potrebi po še bolj poglobljenem raziskovanju pojava.

DEFINICIJA APATRIDNOSTI / BREZDRŽAVLJANSKOSTI

Kljub temu da so po svetu milijoni ljudi, ki niso nikoli dobili državljanstva ali pa so ga izgubili oziroma jim je bilo odvzeto in nimajo možnosti za pridobitev drugega (Kosinski 2009), ima skladno s Splošno deklaracijo človekovih pravic, ki sicer ni pravno zavezujoča, vsak pravico do državljanstva. »Razlog za to močno zavezo k pravici do državljanstva je, da predstavlja resnično in učinkovito vez med posameznikom in državo. Koncept državljanstva zagotavlja, da država izpolnjuje svojo obveznost, da »ščiti« svoje državljane in jim zagotavlja določene storitve« (Gyulai 2007: 6). Konvencija o statusu oseb brez državljanstva iz leta 1954 poda naslednjo definicijo osebe brez državljanstva: »Termin »apatrid« za namen te Konvencije pomeni osebo, ki je po svojem pravu nobena država ne šteje za svojega državljana.« Definicija je zavezujoča za vse države podpisnice, med katerimi je kot naslednica podpisa tudi Republika Slovenija.

V literaturi je pogosta uporaba široke definicije apatridnosti, ki zajema definicijo, podano v Konvenciji, hkrati pa omogoča pokritje vseh pomembnih vidikov tega pojava. V teoriji je tako pogosto razlikovanje med *de iure* in *de facto* apatridnostjo (gl. Cahn 2012; Gyulai 2012). Pojem *de facto* apatridnosti se uporablja za osebe, ki formalno sicer imajo državljanstvo, a iz različnih razlogov ne uživajo varstva države svojega državljanstva, oziroma bi potencialno lahko pridobile državljanstvo, vendar so v situaciji,

ki je popolnoma primerljiva s položajem *de iure* apatridov. *De facto* apatrid je tako oseba, »ki ne more dokazati, da je *de iure* apatrid, vendar nima urejenega državljanstva in ne uživa zaščite nobene države«, medtem ko je *de iure* apatrid »oseba, ki je nobena država po svojem pravu ne šteje za svojega državljana« (Gyulai 2007: 8). Za pojem *de facto* apatridnosti je značilno, da ga različni avtorji definirajo zelo različno, splošno sprejeta definicija pojma pa za zdaj ne obstaja (UNHCR 2010: 5).

Ena od skupin, ki so bile v Sloveniji izpostavljene apatridnosti, so izbrisani. Z izbrisom je bil 26. februarja 1992 več kot 25.000 ljudem nezakonito odvzet pravni status stalnih prebivalcev Republike Slovenije. To so bili večinoma ljudje iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so živeli v Sloveniji in po osamosvojitvi niso pridobili slovenskega državljanstva, ali otroci, v Sloveniji rojeni staršem iz drugih republik. Ta arbitrarni in protiustavni ukrep je bil pozneje poimenovan »izbris«. ¹ Izbrisani so večinoma imeli državljanstvo ene izmed drugih držav naslednic nekdanje Jugoslavije. Le manjša skupina med izbrisanimi se je soočila s tveganjem apatridnosti, ki pa ni nastalo zaradi izbrisa, temveč zaradi nedoslednih državljskih politik nekdanje Jugoslavije in nato državljskih politik držav naslednic Jugoslavije (Štiks 2006; Zorn 2009; Deželan 2012). Ljudje, ki so iz teh razlogov ostali brez državljanstva in bili pozneje še izbrisani, so se znašli v skrajnem položaju. To pomeni, da je izbris poslabšal položaj ljudi, ki so bili apatridi, ni pa izbris sam po sebi povzročil apatridnosti.

Medtem ko izbrisani formalno niso bili nujno tudi apatridi, so se soočili z zelo podobnim položajem: bili so nedržavljeni države, v kateri so živeli, in niso imeli urejenega pravnega statusa. Čeprav so izbrisani, ki so bili tudi apatridi, sčasoma pridobili državljanstvo katere druge države naslednice Jugoslavije, so to pogosto storili z namenom urejanja svojega statusa v Sloveniji, kjer so želeli uveljavljati svoje pravice. Sama pridobitev državljanstva druge države naslednice pa njihovega položaja v Sloveniji ni neposredno spremenila. Prav zato so se Blitz idr. v svoji raziskavi odločili »opisati udeležence v Sloveniji kot izbrisane ali *de facto* apatride« (2011: 5). Blitz in sodelavci so torej izbrisane v raziskavo o apatridnosti vključili zaradi primerljivosti njihovega vsakdanjega življenja in preživetvenih strategij z življenjskimi položaji apatridov. To je bila namerna odločitev, sprejeta s polnim zavedanjem, da večina izbrisanih ni bila *de iure* apatridov.

Tudi Zorn (2009) in Deželan (2012) govorita o izbrisanih kot *de facto* apatridih, saj – vsaj nekateri – niso imeli potnega lista oziroma državljanstva nobene države. Podobno tudi Pajnik (2009) v svoji analizi o povezavi med človekovimi pravicami in pripadnostjo nacionalni državi (prim. Jalušič 2009) opozarja na brezdržavljskost migrantov in poziva k nujnosti skupne obravnave brezdržavljskosti in begunstva, kljub temu da gre za v pravnem smislu ločena statusa. Migranti, prosilci za azil oziroma begunci in izbrisani nas tako opominjajo, da problematika brezdržavljskosti v konceptualnih razpravah vsekakor presega strogo zamejene formalnopravne predpise in definicije. Vendar pa se pričujoči članek zavestno izogiba širjenju pogleda in zaradi jasnosti obravnavane tematike opozarja na pomen enoznačnega razumevanja apatridnosti, kakor jo opredeljuje Konvencija o statusu oseb brez državljanstva.

Podrobnejši pregled situacije in branje UNHCR Smernic o apatridnosti (glej UNHCR 2012a, 2012b, 2012c) pokažeta, da je treba osebo obravnavati kot apatrida na podlagi trenutnega položaja, tj. da je nobena država ne šteje za svojega državljana. Vprašanje, ali bi oseba lahko pridobila državljanstvo, če bi želela, poskusila, se potrudila itd., dejansko ne vpliva na dejstvo, da je ta oseba trenutno brez državljanstva. To je ključna prelomnica v razumevanju apatridnosti, še zlasti v specifičnem slovenskem kontekstu. Torej je govoriti o *de iure* ali *de facto* apatridnosti odveč tudi zato, ker splošno sprejeta definicija *de facto* apatridnosti ne obstaja. Iz tega razloga članek ne razpravlja o *de facto* apatridnosti, in v primeru, ko posameznikov položaj ni jasen, predlaga rabo izraza »oseba, ki je izpostavljena tveganju apatridnosti«.

1 Za več o izbrisu gl. Dedič idr. (2003); Zorn, Lipovec Čebren (2008); Zorn (2009); Kogovšek, Petković (2010).

METODOLOŠKI PRISTOP K ZBIRANJU PODATKOV O STANJU APATRIDNOSTI V SLOVENIJI

Vprašani identifikacije in vzpostavitev stika z apatridi igrata v raziskovanju brezdržavljskosti ključno vlogo. Ali gre predvsem za migrantsko populacijo, za begunce in prosilce za azil ali za osebe, ki so bile rojene v Sloveniji? Večina »tujcev« v Sloveniji je t. i. državljanov tretjih držav in prihajajo predvsem iz držav naslednic nekdanje Jugoslavije (okrog 90 odstotkov). Uradni statistični podatki kažejo, da »tujci« predstavljajo 4 odstotke celotne populacije v Sloveniji, delež migrantov, ki niso državljani ene izmed držav naslednic Jugoslavije, pa je majhen (Pajnik, Bajt 2011).

Težko je podati izčrpne informacije o dejanski starosti, spolu, regionalni porazdelitvi in raznolikosti apatridov v Sloveniji, saj ciljna skupina zaradi težavnega dostopa še ni bila popolnoma analizirana. Članek ta razkorak premošča z dopolnitvijo uradnih statistik s podatki, zbranimi v neposrednem stiku z relevantnimi akterji (s strokovnjaki iz vladnega in nevladnega sektorja) in – najpomembneje – z apatridi.² Primaren korak za vključevanje apatridov v raziskavo je bila metoda snežne kepe. Analiza tako temelji na kvalitativnih podatkih, pridobljenih s 40 poglobljenimi narativnimi (gl. Pajnik, Bajt 2009) in polstrukturiranimi intervjuji ter tremi fokusnimi skupinami. Pri tem smo si prizadevali za vključitev udeležencev z vrsto različnih (strokovnih) izkušenj. V smislu empiričnih podatkov se analiza opira na primarne podatke, zlasti statistike različnih relevantnih javnih institucij, predvsem Ministrstva za notranje zadeve (MNZ).

Tako zbrane uradne in neuradne ocene so povsem novo gradivo, ki vsebuje dragocene informacije o položaju oseb brez državljanstva in tistih, ki so izpostavljeni tveganju apatridnosti. Poleg tega članek, ki temelji na gradivu, zbranim na terenu, omogoča posredovanje sporočila apatridov in drugih deležnikov in omogoča naslavljanje problema apatridnosti v praksi.

Posebna pozornost je namenjena popisu stanja oseb brez državljanstva med izbrisanimi, saj dimenzija (potencialne) apatridnosti med izbrisanimi do sedaj ni bila deležna izrazitejše pozornosti, hkrati pa je bila apatridnost v Sloveniji – še zlasti v tujini – pogosto napačno razumljena kot identična izbrisu (gl. Goris idr. 2009).³ Poleg poudarka na izbrisanih članek poudarja tudi brezdržavljskost med romsko populacijo v Sloveniji, saj analize iz tujine kažejo, da je ta pri Romih nesorazmerno prisotna (Hammarberg 2009; Cahn 2012).

STATISTIČNI PODATKI O OSEBAH BREZ DRŽAVLJANSTVA

Raziskava je pokazala, da le peščica institucij vodi evidenco o državljanstvu oseb in bi lahko zagotovile uradne statistike o apatridih. Služba za zaposlovanje tujcev Zavoda za zaposlovanje RS, Inšpektorat RS za delo in Statistični urad RS ne vodijo evidenc, ki bi omogočile relevantne informacije. Po podatkih Sektorja mejne policije o številu veljavnih dovoljenj za zadrževanje (tj. status toleriranja) v Republiki Sloveniji je pri vseh 51 dovoljenjih za zadrževanje, ki so bila veljavna 30. septembra 2012, na voljo tudi informacija o (domnevnem) državljanstvu, torej nihče ni bil zaveden kot apatrid. Vodja Centra za tujce, kjer so nastanjeni nedokumentirani tujci, je potrdil, da se redko srečajo z osebami brez državljanstva in da v času terenskega dela (jesen/zima 2012) v centru ni bival noben apatrid. V preteklosti je bilo nekaj primerov, v katerih je Center za tujce osebe označil za apatride – predvsem je šlo za izbrisane osebe iz nekdanjih jugoslovanskih republik, ki jih tudi »njihove matične države« niso vodile v svojih evidencah kot svoje državljane, ali za osebe iz držav nekdanje Sovjetske zveze.

2 Zahvaljujemo se vsem sodelujočim v raziskavi. Ker so nekateri od intervjuvancev izrazili željo po anonimnosti, smo se odločili za zakritje imen vseh sodelujočih.

3 Gl. tudi European Court Strengthens Protections against Statelessness in Slovenia Ruling, OSF press release, 26. 6. 2012.

Podatki Direktorata za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo so pokazali, da je MNZ ključna institucija za dostop do uradnih statističnih podatkov o apatridih v Sloveniji. Njihovi podatki temeljijo na treh registrih:

1. Register tujcev, ki vsebuje podatke o dovoljenjih za začasno in stalno bivanje.
2. Azilni register, ki združuje podatke o prosilcih za mednarodno zaščito in tistih, ki so ta status že dobili.
3. Register državljanstev, kjer so zbrani podatki o vseh prošnjah za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije.

Register državljanstev kaže, da je v zadnjih sedmih letih (od uvedbe omenjenega člena) devet ljudi dobilo državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 8. odstavka 12. člena Zakona o državljanstvu (glej Tabela 1), ki omogoča pridobitev državljanstva pod olajšanimi pogoji. Ta določba omogoča apatridom, ki izpolnjujejo vse druge zahteve, da zaprosijo za sprejem v državljanstvo že po petih (namesto po desetih) letih neprekinjenega bivanja v Sloveniji. Vendar pa ta določba kot pogoj navaja tudi prosilčev urejen status tujca, za kar se zahteva veljaven potni list, ki ga apatridi že po definiciji težko dobijo (Kogovšek Šalamon 2012: 9). Leta 2007 je bila ena vloga zavrnjena zaradi prosilčevega neurejenega statusa tujca.

Tabela 1: Število ljudi, ki so bili sprejeti v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 8. odstavka 12. člena Zakona o državljanstvu RS v obdobju 2005–2011

Leto	Število ljudi
2005	1
2006	1
2007	1
2008	2
2009	3
2010	0
2011	1

Vir: MNZ, Register državljanstev

Dejstvo, da za ureditev statusa apatridi potrebujejo potni list, ki ga po navadi nimajo, močno ovira njihovo delovanje v družbi. Ena od možnosti, ki jo imajo apatridi brez urejenega statusa tujca, je, da poskusijo pridobiti potni list za tujca. V Zakonu o tujcih je namreč določba, ki dovoljuje, da se potni list za tujca izda tudi osebi, ki nima veljavnega dovoljenja za prebivanje v Sloveniji, če za to obstajajo utemeljeni razlogi. Do nedavnega nobena od prošenj za izdajo potnega lista za tujca, ki so jih vložili apatridi brez dovoljenja za prebivanje v Sloveniji, ni bila odobrena (Kogovšek Šalamon 2012). Naša raziskava pa kaže, da je bila v zadnjem času v posameznih primerih ta možnost že uporabljena. Po uradnih podatkih so bili leta 2011 tujim državljanom izdani štirje potni listi za tujca, in to otrokom, ki so se rodili v Sloveniji tujim državljanom in katerih državljanstvo v času izdaje potnega lista za tujca ni bilo znano. Do 31. 8. 2012 je bilo »tujcem z neznanim državljanstvom« izdanih 14 potnih listov za tujca. Terminologija, ki jo uporablja MNZ, zahteva posebno pozornost, saj njihove uradne statistike ne govorijo o »osebah brez državljanstva«, temveč o osebah z »neznanim državljanstvom«.

Čeprav podatki iz Registra tujcev kažejo, da je bilo leta 2012 14 oseb brez državljanstva, ki so imele veljavno dovoljenje za prebivanje v Sloveniji (dve osebi dovoljenje za začasno in 12 oseb za stalno prebivanje), podroben pregled razkrije, da so bili to večinoma v Sloveniji rojeni otroci tujcev (osebe, mlajše od 15 let), njihovo državljanstvo pa v času izdaje dovoljenja za bivanje odgovorni uradni osebi ni bilo znano. Od desetih oseb, ki so bile prvotno zavedene kot apatridi, so oblasti za osem oseb na podlagi prejete dokumentacije v poznejših postopkih uspele določiti državljanstvo, dve osebi pa sta pridobili slovensko državljanstvo. Tako so ostale le štiri osebe, ki se v Sloveniji uradno štejejo za apatride – vse štiri so ženske, dve sta mladoletni (glej Tabela 2).

Tabela 2: Uradni demografski podatki o osebah brez državljanstva v Sloveniji, stanje 31. 8. 2012

Starostna skupina	Moški	Ženske
0–14	-	2
15–24	-	1
25–34	-	-
35–54	-	1
55 in več	-	-
Skupaj:	0	4

Vir: MNZ, Register tujcev

Edini dosegljivi uradni demografski podatki o brezdržavljanosti so torej razvidni iz Tabele 2 in razkrivajo izjemno nizke številke. Naša predpostavka je, da v Sloveniji živi več apatridnih oseb, vendar do sedaj niso bile prepoznane kot osebe brez državljanstva. Terensko delo je namreč pokazalo določen vzorec v odzivih uradnikov glede ugotavljanja apatridnosti v različnih relevantnih postopkih. Fokusna skupina na Direktoratu za upravne notranje zadeve, migracije in naturalizacijo je pokazala, da se apatridnost razume kot prehodna faza, v kateri se posameznik znajde med dvema državljanstvom (tj., ko je bila oseba že odpuščena iz enega državljanstva, a še ni bila sprejeta v drugega), ali ko se otroci rodijo staršema z različnima državljanstvom in preteče nekaj časa, preden se odločita, katero državljanstvo naj otrok dobi, oz. pred ureditvijo dokumentov. Tovrstni primeri so zaznani v izkušnjah Oddelka za državljanstvo, predstavnik Oddelka za statusne zadeve pa je potrdil, da še niso naleteli na apatride ali reševali pritožbenega postopka v zvezi z njimi. Uradniki so pojasnili, da praksa kaže, da je »dokazovanje« državljanstva v bistvu najlažje v primeru držav nekdanje Jugoslavije, saj predpostavljajo, da je, glede na kraj rojstva ali državljanstvo staršev, oseba državljan ene izmed držav naslednic. To je ključni indic, ki ponazori, zakaj je število ljudi, pri katerih je prisotno tveganje apatridnosti, v uradnih statistikah tako nizko. Če se namreč državljanstvo *a priori* predpostavlja ne glede na dejansko situacijo, zaradi takšne prakse problem apatridnosti ostaja skrit.

Podatki iz Azilnega registra o apatridih, ki so zaprosili za mednarodno zaščito, so razvidni v Tabeli 3. Status mednarodne zaščite v Sloveniji do leta 2012 ni bil priznan nobeni osebi brez državljanstva. 21 apatridov, ki so zaprosili za azil v zadnjih šestih letih, je majhno število, predvsem glede na vse prošnje za mednarodno zaščito v istem obdobju, ki jih je bilo med 308 (najmanj v letu 2009) in 673 (največ v letu 2007) letno (MNZ 2012: 33). A to so med vsemi uradnimi podatki o apatridih v Sloveniji vendarle najvišje številke. Če oseba trdi, da je preganjana, se morajo namreč uradniki vzdržati kakršnih koli preiskav statusa in dokumentacije, ki bi lahko ogrozile prosilca. Zato je razumljivo, da je število posameznikov, ki so v

Tabela 3: Število oseb brez državljanstva, ki so zaprosile za mednarodno zaščito, 2007–2012

Leto	Število prosilcev brez državljanstva	v %
2007	14	66,6
2008	5	23,8
2009	1	4,8
2010	0	0
2011	1	4,8
2012 ⁴	0	0
Skupaj	21	100

Vir: MNZ, Azilni register

4 Podatki vključujejo informacije, zbrane do konca avgusta 2012.

uradnih postopkih razvrščeni kot osebe brez državljanstva, tu višje kot v drugih evidencah in postopkih, kjer imajo uradniki pravico in tudi dolžnost, da preverijo trditve prosilcev.

Na državni ravni registri niso poenoteni, saj je vsaka institucija vezana na svojo zakonodajo, vendar so podatki, ki jih zbira Direktorat za notranje upravne zadeve, migracije in naturalizacijo, usklajeni. Dejstvo, da v Sloveniji ni postopka za določanje apatridnosti in da je večina tujcev t. i. nekdanjih Jugoslovancev, za katere se državljanstvo *a priori* predvideva, pojasnjuje, zakaj je uradno število apatridov tako majhno. Kot dopolnitev uradnim statistikam je terensko delo pokazalo, da bi bilo lahko število oseb, ki so izpostavljene tveganju apatridnosti v Sloveniji, precej večje. Neuradne ocene je nemogoče povzeti v številčno sliko, opažanja strokovnjakov pa vendarle kažejo dejansko stanje, ki odstopa od uradnih podatkov in zato kliče k poglobljeni raziskavi pojava brezdržavljanosti v Sloveniji.

Mi smo se z ljudmi brez državljanstva prvič srečali leta 2007. To so bili ljudje, ki so spadali v skupino izbrisanih. Istočasno so bili žrtve trgovine z ljudmi. To so bile mlade Rominje, ki so bile ob rojstvu ali ko so bile stare pet, šest let, izbrisane, potem jih je pa oče še prodal za poroko [...] Tukaj so še štirje moški, ki so prav tako Romi, prav tako brez državljanstva in prav tako so bili v skupini izbrisanih [...] Dve ženski sta zdaj dobili dovoljenje za bivanje v Republiki Sloveniji [...] Ostali so pa po naših vedenjih še vedno brez državljanstva [...] Za njih je država ugotovila, da so državljani Republike Srbije. Ampak si niso uredili tega državljanstva, ker so rojeni v Sloveniji, izbrisani so bili v Sloveniji in Republika Slovenija jim ni dala nobenega drugega statusa razen tega dovoljenja za prebivanje. Rekli so jim [uradniki]: »Vi ste državljani Republike Srbije, pojdite si urediti svoje dokumente« (predstavnica nevladne organizacije).

Strokovnjaki iz akademske in nevladne sfere kot rizične skupine navajajo zlasti t. i. urbane oz. priseljene Rome, otroke priseljencev in starejše ljudi, ki so (bili) tveganju apatridnosti izpostavljeni zaradi pogostih sprememb v državljanskih politikah po drugi svetovni vojni. Kot še eno skupino potencialnih apatridov strokovnjaki navajajo zapornike, ki so prestajali dolgotrajno zaporno kazen, zaradi katere so bili dlje časa odrezani od možnosti urejanja statusa bodisi v Sloveniji bodisi v državi svojega rojstva ali državi državljanstva svojih staršev. Med rizičnimi skupinami so prav tako pogosto že omenjeni izbrisani in osebe, ki imajo zgolj dovoljenje za zadrževanje.

SPECIFIČNOST »NEKDANJIH JUGOSLOVANOV« IN PREDPOSTAVKA O DRŽAVLJANSTVU

Glede na spremenjen način beleženja republiškega državljanstva leta 1965 lahko sklepamo, da je bilo največ apatridov med tistimi izbrisanimi, ki so bili rojeni v Sloveniji po tem letu. Vsi izbrisani, ki so bili rojeni v drugih republikah in so dobili republiško državljanstvo teh republik, so bili namreč tudi vpisani v njihove državljanske knjige in so tako praviloma dobili državljanstvo na podlagi načela kontinuitete. Pri njih je bilo tveganje apatridnosti minimalno. Težava pa se je pojavila v primeru izbrisanih, rojenih po letu 1965 v republikah, katere državljanstva niso pridobili. Od takrat so namreč republike v svoje matične knjige vpisovale vse osebe, ki so imele v njih stalno prebivališče, ne glede na njihovo republiško državljanstvo, hkrati pa dejstva o rojstvu niso sporočile državi njihovega republiškega državljanstva. Po razpadu Jugoslavije tako država naslednica, katere državljanstvo naj bi oseba pridobila po načelu kontinuitete, o obstoju te osebe ni imela nobene informacije. Državljanstva ji ni podelila, oseba pa je postala apatridna. Žal ni na voljo nobenih podatkov o dejanskem številu izbrisanih, ki so (bili) tudi apatridi, saj do sedaj raziskovalcem dostop do baze podatkov o izbrisanih ni bil omogočen.

Na hrvaški ambasadi so rekli, da o meni ni nobenih podatkov v nobeni evidenci in da so oblasti iz Maribora pozabile obvestiti hrvaške oblasti, da sem se rodil v Sloveniji. Morali bi obvestiti Hrvaško, ker je moja mama

hrvaška državljanica in tako bi tudi mene šteli za hrvaškega državljan. Ampak tega niso storili in mene nobena država ne šteje za svojega državljan. Do leta 2008 sem bil apatrid, potem pa se me je Hrvaška usmili in sem dobil hrvaško državljanstvo. Imam rojstni list iz Maribora, v Sloveniji sem hodil v vrtec in osnovno šolo, vendar to – očitno – za Slovenijo ne pomeni nič (nekdanji apatrid).

Odisvno je od tega, kdo trdi, da je apatrid. Če to trdi nekdo, ki je bil izbrisan, na policijskih postajah po navadi točno vedo, kdo so ti ljudje in kje so. Z njimi so se že prej ukvarjali in gre za to, da znova preverijo njihov pravni status. Ponavadi ne bo nič storjeno proti njim samo na podlagi nezakonitega bivanja [...] Če pa tujec govori o tem, da je apatrid in je to nekdo, ki pride in ga ulovijo zaradi nezakonitega bivanja v Sloveniji, nezakonitega prečkanja meje, je pa to nekaj povsem drugega. V takšnih primerih se takoj sprožijo vsi postopki – najprej za ugotovitev identitete osebe, po možnosti za ugotovitev, ali je oseba res apatrid in tako dalje. Seveda obstajajo postopki za vrnitev osebe v drugo državo, če so izpolnjeni pogoji glede na dogovore in tako dalje. To moramo ločiti: torej tiste naše, domače ali tiste, ki slučajno pridejo [v Slovenijo] (predstavnica Policije).

Za vprašanje apatridnosti je še zlasti pomembna specifičnost t. i. nekdanjih Jugoslovancev. Kot potrjujejo tudi zbrani empirični podatki, se za državljanstvo »nekdanjih Jugoslovancev« običajno razume, da ga je na tak ali drugačen način vedno mogoče »izslediti« v eni izmed držav naslednic. Uradniki v Sloveniji torej ne upoštevajo definicije apatridnosti, ki apatrida razume kot osebo, ki je nobena država po svojem pravu ne šteje za svojega državljan. Preprosto predvidevajo, da bi si oseba z domnevnimi vezmi s katero izmed nekdanjih jugoslovanskih republik lahko tudi danes »uredila« državljanstvo te države, »če bi se le dovolj potrudila«. Poleg tega se apatridnost razume kot najslabši položaj, zato se »urejanje državljanstva« vedno predlaga kot boljša možnost – tudi v primerih, ko posamezniki trdijo, da ni nobene možnosti za to ali ko tega ne želijo.

Oseba brez državljanstva, to ne pomeni, da ni nikjer vpisana, ampak mogoče bi morala narediti še kako dejanje v svoji državi, v tej, v kateri je vpisana, da bi bila dejansko priznana kot državljan – in tega ne naredi. Tako da nekje v pravem pomenu besede niso brez državljanstva, so samo neaktivni [...] Oseba brez državljanstva je res najslabša opcija, ki jo lahko sam izbereš, če jo že sam izbiraš. Ker dejansko jo sami izbirajo (intervju 1, Sektor za upravne notranje zadeve, Oddelek za tujce).

Pri nas sta v evidencah vodena kot državljanica bivše skupne države. Ampak če zatrjujeta, če sta prepričana v to, da nista državljanica nobene države, morata to na nek način dokazati. Ni dovolj samo, da prideta sem in rečeta: »Midva sva brez državljanstva« (intervju 2, Sektor za upravne notranje zadeve, Oddelek za tujce).

Predvideva se, da je biti brez državljanstva praktično nemogoče. Prvi razlog za to je zakonodaja, ki naj bi preprečevala pojav apatridnosti, drugi razlog pa zgodovina Slovenije, ki je bila v preteklosti del širše politične enote – Jugoslavije.⁵ Dejstvo, da pristojni organi domnevajo državljanstvo osebe (še zlasti, če ima oseba vezi z eno od drugih republik nekdanje Jugoslavije), je povezano z državljanskimi politikami iz časa nekdanje Jugoslavije, ko je vsaka oseba morala imeti republiško državljanstvo, da bi bila državljan Jugoslavije. Ker je republiško državljanstvo po razpadu zvezne države postalo polnopravno državljanstvo, prevladuje prepričanje, da je posledično vsak državljan nekdanje Jugoslavije moral imeti državljanstvo ene izmed držav naslednic. Kot kaže, se ta teorija ni dosledno udejanjila v praksi, vendar kljub temu prepričanje ostaja močno zakoreninjeno. Ključno vprašanje je, kako bi se uradne statistike organov, pristojnih za migracije in naturalizacijo, spremenile, če se državljanstvo osebe, ki ima vezi z nekdanjo Jugoslavijo, ne bi domnevalo, ampak ugotavljalo. Predpostavljamo, da bi se uradne statistike

⁵ Pri urejanju dovoljenja za stalno bivanje za izbrisane se njihovo državljanstvo domneva na podlagi kraja rojstva ali nekdanjega republiškega državljanstva njihovih staršev – brez upoštevanja, ali oseba dejansko ima državljanstvo ali ne.

spremenile in v njih bi se povečalo število oseb brez državljanstva. Poleg tega domnevanje državljanstva onemogoča osebi, da se deklarira za apatrida in je zato v nasprotju z definicijo apatridnosti. Ta namreč ne vključuje nobene »klavzule domnevanja« o tem, ali bi si oseba lahko v prihodnosti poskusila urediti državljanstvo, temveč se nanaša le na trenutno državljsko stanje.

Mislim, da bi se moralo resno jemati razliko med pravno ureditvijo in prakso. Razumem, da so države sprejele vse mehanizme, da bi preprečevale apatridnost, [...] ampak ti moraš dopustiti, da zadeva ni bila takšna [...] [Posameznik] je imel na voljo birokratski postopek, kako to urediti, ni pa imel na voljo praktičnih pogojev (neodvisna raziskovalka).

»DRŽAVLJANSTVO NEZNANO« ALI »BREZ DRŽAVLJANSTVA«?

Dostopni uradni podatki kažejo, da načeloma različne institucije v svojih evidencah razlikujejo med kategorizacijo »državljanstvo neznano« in »brez državljanstva« (apatrid). Intervjuji in fokusne skupine razkrivajo, da se uradniki izogibajo uporabi slednje in se raje odločijo za prvo kategorijo, saj ta ponuja širši nabor možnosti in ni tako deterministična. Posamezni javni uslužbenci po navadi ne poznajo vseh dejstev in niso seznanjeni z vsemi razpoložljivimi informacijami in dokumenti, zato običajno – in to je zanje na neki način tudi bolj varno – osebo, katere državljanstva ne morejo ugotoviti, kategorizirajo kot osebo, katere državljanstvo je »neznano«.

Imamo to kodo [za kategorijo »brez državljanstva«], ampak očitno se je nihče ne poslužuje, ker je to tako nekaj, a veste, tako ugotovitev vnesti v evidenco, da je oseba brez državljanstva – ali je res brez državljanstva? [Ja, to bi pomenilo, da vi priznavate, da je res brez državljanstva.] Ja, tako. Mi pa šele ugotavljamo, ali je dejansko brez državljanstva (predstavnica Oddelka za tujce na Upravni enoti).

Azilni register je edina izjema, kjer je kategorija »brez državljanstva« pogosteje uporabljena, saj uradniki preprosto zabeležijo podatke, ki jih v uradnem razgovoru podajo prosilci za azil. Obstaja zanimivo neskladje med različnimi postopki, pri katerih – na eni strani – uradniki vedno preverjajo vse razpoložljive registre in digitalne zbirke podatkov, da ugotovijo status prosilca in tako njegovo (ne)upravičenost do posameznega zahtevka. Na drugi strani pa smo soočeni z dejstvom, da se, ko uradniki naletijo na osebo, ki trdi, da je apatrid, ta proaktiven »postopek preverjanja« ne uporablja več, vse breme dokazovanja pa se prenese na preverjano osebo, ki mora zagotoviti dokaz, da je apatridna:

Mi načeloma vsako stvar, ki jo zatrjuje stranka, za katero nima listinskih dokazil [...], preverjamo najprej na osnovi vpogleda v lastne evidence [...] Vse razpoložljive evidence, kjer bi se potencialno lahko pojavil podatek o državljanstvu oz. podatek, ki ga je zatrjeval on ali njegovi starši takrat, ko si je prvič urejal status. Če smo neuspešni tako prvič kot drugič, če stranka ne predloži dokazil in če zatrjuje, da je apatrid in da mi iz lastnih evidenc ne ugotovimo, da bi bilo to kakorkoli drugače, potem načeloma stranko pozovemo, da predloži prava listinska dokazila, iz katerih je mogoče ugotoviti, da je res apatrid oz. da si ob rojstvu ali ob določeni situaciji, ko si je lahko to urejal, iz objektivnih razlogov tega ni uredil [...] Če ni možno ugotoviti na noben način, se stranki izda potni list [za tujca] in se jo napoti, da si to poskusi urediti. V enem od teh dveh primerov, ki sem jih obravnaval, je prišlo do take situacije. Osebi je bilo omogočeno, da gre v matično državo [...] Zatrjeval je, da je poskusil, da se je odpravil na pot v rojstni kraj svojih staršev, pa tega ni mogel urediti. Po drugi strani pa na besedo mi pač ne moremo verjeti. Za nas je beseda premalo (predstavnica Oddelka za tujce na Upravni enoti).

Breme »dokazovanja apatridnosti« je na prosilcih, pristojni organi pa jim pri tem prizadevanju lahko pomagajo ali pa ne. Praksa Upravne enote Ljubljana kaže, da morajo, kar zadeva prošnje za sprejem v državljanstvo, prosilci, ki želijo svoje zahteve utemeljiti na podlagi apatridnosti skladno z 8. odstavkom 12. člena Zakona o državljanstvu, priskrbeti vse dokumente, s katerimi lahko potrdijo, da so brez državljanstva. Če je to potrebno, se jim morda izda potni list za tujca, z namenom, da lahko potujejo in urejajo potrebno dokumentacijo. Čeprav se takšna praksa zdi pozitivna, saj vsaj teoretično omogoča proslcem apatridom, da poskušajo dokazati apatridnost ali si urediti državljanstvo v drugi državi, pa ne upošteva širših družbenoekonomskih okoliščin. Osebe brez državljanstva so pogosto marginalizirane in so ena najmanj zaščitenih skupin, s slabotno socialno mrežo in šibkim socialnim kapitalom (Waas 2009). Ta vidik se izkaže za bistven, ko se pojavi potreba po potovanju v tujino – morda v državo, v kateri nikoli prej niso bili in kjer nikogar ne poznajo in so brez sorodnikov. Pričakovati, da obvladajo množico birokratskih postopkov in številne dodatne ovire, na katere lahko naletijo v državi, katere državljanji naj bi bili, se pogosto izkaže za preveč zastrašujočo nalogo in tako ne more zagotoviti pričakovanih pozitivnih rezultatov.

Kakšno uradno preverjanje uradnikov bi mogoče tu prišlo v poštev. Če mi namreč vemo, da nekdo zatrjuje, da je apatrid in teh je tako malo, to so tako ekstremno hude situacije, da je pravzaprav nelogično pričakovati od takega človeka, da bo šel nekam in si pridobil potrdilo, da ni državljan tiste države. Nenazadnje so potem tu lahko še določene druge okoliščine, zaradi katerih posameznik mogoče niti noče tja – in ga silimo (predstavnica Varuha človekovih pravic).

Moja mati in oče sta rojena v Bosni. Preden sem se jaz rodil, sta odšla na Hrvaško. Jaz sem se rodil na Hrvaškem in potem kasneje ... kako dolgo, ni važno, ne vem. Starša sta se ločila in oče se je vrnil v Bosno, mama pa je prišla v Slovenijo [...] In mi rečejo [v Azilnem domu v Sloveniji], da me lahko vrnejo. Kako naj mene Bosna sprejme, če pa nisem državljan Bosne in Hercegovine? Kako Hrvaška, če pa noče niti slišati za mene? Nazadnje, ko sem podal prošnjo za državljanstvo, so mi na ambasadi grozili. To pomeni, da je njim problem, da jaz to vlagam [...] Hočem povedati, da to ni samo moj problem, kar sem jim tudi povedal. Pa so me zato *istjerali* kot psa, ko sem vprašal, kako je mogoče, da Hrvat iz Bosne, ki nima zveze s Hrvaško, dobi, jaz, ki sem tam rojen, pa ne morem dobiti [državljanstva]. Torej je tu čista logika ... jaz sem Srbin in ne morem dobiti in nikoli ne bom [...] Ampak nočem. Nikakor nočem v Srbijo (apatrid).

Ob tem se odpre pomembno vprašanje, povezano z apatridnostjo; čeprav je »bolje imeti državljanstvo kot biti prepoznan in zaščiten kot apatrid« (UNHCR 2012a: 3) – kaj pa v primerih, ko ljudje ne želijo biti državljanji določene države? Ljudi se ne sme prisiliti v to, da sprejmejo državljanstvo, če tega ne želijo. Prav tako, kot beremo v Smernicah o apatridnosti (UNHCR 2012a), čeprav nekatere države prostovoljno odpoved državljanstvu razumejo kot podlago za izključitev osebe iz zaščite (tj. biti obravnavan kot apatrid), to glede na Konvencijo o statusu oseb brez državljanstva iz leta 1954 ni dovoljeno.

V večini primerov so to ljudje, ki imajo nizko izobrazbo, ki ne poznajo postopkov, zato nujno potrebujejo ob sebi nekega svetovalca, najbolje pravnega svetovalca, ki bi jih vodil skozi vse te postopke. Ker sami ne morejo nič zagotoviti, sami ne morejo nikjer nič urediti, sami lahko samo hodijo, prosijo, se jezijo, podpisujejo neke dokumente, ki jih sploh ne razumejo, hodijo na neka zaslišanja [...] Tukaj absolutno ni zagotovljeno pravno varstvo tem ljudem. Če imajo denar, si lahko plačajo pravnega zastopnika in ta lahko dela. Če pa nimajo denarja [...], si s tem ne morejo pomagati nič (predstavnica nevladne organizacije).

Poleg tega v primerih, ko je oseba brez državljanstva eksistencialno vezana na Slovenijo, vprašanje potrebe po pridobitvi priznanega statusa apatrida postane še bolj pereče. Če bi bila namreč oseba prepoznana kot apatrid, bi lahko imela korist od že obstoječih olajševalnih pravnih postopkov in bi tako vsaj sčasoma lahko vzpostavila celovit formalni odnos s Slovenijo.

ZAKLJUČEK

Raziskava je pokazala, da je poznavanje problema apatridnosti v Sloveniji slabo. To je opazno tako v nevladnem kot tudi vladnem sektorju, še zlasti pri javnih uslužbencih, ki se pri svojem delu v različnih birokratskih postopkih srečujejo z ljudmi, ki so izpostavljeni tveganju apatridnosti. Pomembno je poudariti, da se glavno vprašanje v zvezi s statusom v Sloveniji vrti okrog urejenega dovoljenja za bivanje ali statusa tujca. Če tega ni, se za posameznika odpre Pandorina skrinjica težav in ostane zelo malo manevrskega prostora za ureditev izhoda iz apatridnosti.

Osveščanje, usposabljanje in pravne prilagoditve so le najbolj očitni koraki, ki jih je treba narediti čim prej. Poleg tega je praksa, ki preprečuje, namesto da bi apatridom pomagala olajšati njihov negotov položaj, nujno potrebna reevalvacije in hitre prilagoditve. Obstajajo številni indikatorji, ki nakazujejo, da bi že omogočanje nekaterih sprememb stanje lahko izboljšalo. Bi lahko nedavne spremembe Zakona o tujcih – ki predvidevajo pridobitev statusa začasnega bivanja po podaljšanju dovoljenja za zadrževanje vsakih šest mesecev brez prekinitve v neprekinjenem obdobju dveh let – morebiti pomenile majhno spremembo za ljudi, ki jih pristojne institucije ne štejejo za apatride, vendar si ne morejo urediti statusa tujca, ker nimajo veljavnega potnega lista? Zdi se namreč, da ostaja glavno vprašanje prav omogočanje ureditve statusa tujca, ki je ključni prvi pogoj za vse nadaljnje korake. Novi zakon je v veljavi od oktobra 2011, zato bo praksa šele pokazala, če bo podaljševanje dovoljenja za zadrževanje vsakih šest mesecev v skupnem trajanju dveh let na koncu osebi dejansko prineslo dovoljenje za začasno bivanje. Tu je treba nujno dodati, da je poleg nenehne skrbi, da »status toleriranja« ne bo podaljšán, konstantnih obiskov na policiji in urejanja podaljševanja dovoljenja za zadrževanje, bistvena posameznikova nezmožnost, da bi naredil karkoli drugega, saj je ujet v tem najmanj varnem izmed vseh tujskih statusov. Čeprav poudarjamo zgolj dolgo časovno obdobje, preden bi takšna oseba končno sploh lahko začela uživati redni status tujca, je vse naštetó v vidnem nasprotju s smernicami o apatridnosti, ki zahtevajo »dostopen, hiter in enostaven« postopek, po možnosti celo postopek za ugotavljanje apatridnosti (UNHCR 2012b).

Članek ugotavlja, da obstaja možnost, da je problem apatridnosti v Sloveniji vsekakor večji, kot bi lahko sklepali na podlagi uradnih podatkov. Poleg jasne potrebe po nadaljevanju terenske raziskave še zlasti med romsko populacijo se je treba osredotočiti tudi na sedanje in nekdanje prosilce za mednarodno zaščito in si prizadevati za raziskovanje položaja oseb, ki so izpostavljene tveganju apatridnosti, predvsem med dolgoletnimi zaporniki, otroki in starejšimi, hkrati pa upoštevati dimenzijo spola.

Ob koncu je treba ponovno poudariti tudi prakso domnevanja državljanstva brez preverjanja dejanske situacije. Domnevanje državljanstva je še zlasti obremenjujoče za t. i. nekdanje Jugoslovane, ki so v situaciji, da pravzaprav ne morejo dokazati, da so apatridi. Med ključnimi potrebami apatridov v Sloveniji sta tako prepoznani odprava domnevanja državljanstva in hkrati večja aktivnost oziroma pomoč državnih uradnikov pri ugotavljanju dejanskega državljskega statusa osebe.

LITERATURA

- Blitz, Brad K., Lynch, Maureen, Lakshman, Rajith, Balaton Chrimis, Samantha (2011). *The Cost of Statelessness: A Livelihoods Analysis*. Končno poročilo, US Department of State.
- Cahn, Claude (2012). Minorities, Citizenship and Statelessness in Europe. *European Journal of Migration and Law* 14/3, 297–316.
- Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta, Zorn, Jelka (2003). *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Deželan, Tomaž (2012). In the Name of the Nation or/and Europe? Determinants of the Slovenian Citizenship Regime. *Citizenship Studies* 16 (3/4): 413–429.
- Goris, Indira, Harrington, Julia, Köhn, Sebastian (2009). Statelessness: What It is and Why It Matters. *Forced Migration Review* 32, 4–6.

- Gyulai, Gábor (2007). *Forgotten without Reason: Protection of Non-Refugee Stateless Persons in Central Europe*. Budimpešta: Hungarian Helsinki Committee.
- Gyulai, Gábor (2012). Statelessness in the EU Framework for International Protection. *European Journal of Migration and Law* 14/3, 279–295.
- Hammarberg, Thomas (2009). *Many Roma in Europe are Stateless and Live outside Social Protection*, http://www.coe.int/t/commissioner/viewpoints/090706_en.asp (25. 12. 2012).
- Jalušič, Vlasta (2009). *Zlo nemišljenja: Arendtvske vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kogovšek Šalamon, Neža (2012). *A Study and Comparison of National Legislation in Slovenia and International Standards Related to Statelessness*. Končno poročilo. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kogovšek, Neža, Petković, Brankica (ur.) (2009). *Brazgotine izbrisa*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kosinski, Stacie (2009). State of Uncertainty: Citizenship, Statelessness, and Discrimination in the Dominican Republic. *Boston College International and Comparative Law Review* 32/2, 377–398.
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve (2012). Poročilo Direktorata za migracije in integracijo za leto 2011. Ljubljana: Direktorat za migracije in integracijo.
- Pajnik, Mojca (2009). Brezdržavljskost migrantov in pravica imeti pravico. *Časopis za kritiko znanosti* 238, 138–147.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika (2009). Biografski narativni intervju: Aplikacija na študije migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 30, 69–89.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika (2011). 'Third Country' Migrant Workers as 'Third Class Non-citizens' in Slovenia. *Precarious Migrant Labour across Europe* (ur. Mojca Pajnik, Giovanna Campani). Ljubljana: Mirovni inštitut, 97–118.
- Regionalno predstavništvo 1. Regionalno predstavništvo Visokega komisariata Združenih narodov za begunce za Srednjo Evropo, <http://www.unhcr-centraleurope.org/en/what-we-do/protecting-the-stateless.html> (25. 12. 2012).
- Regionalno predstavništvo 2. Regionalno predstavništvo Visokega komisariata Združenih narodov za begunce za Srednjo Evropo, <http://www.unhcr-centraleurope.org/en/news/2011/navigating-the-unknown-life-as-a-stateless-person-in-budapest.html> (25. 12. 2012).
- Štiks, Igor (2006). Nationality and Citizenship in the Former Yugoslavia: From Disintegration to European Integration. *Journal of Southeast European & Black Sea Studies* 6/4, 483–500.
- UNHCR (2010). *Protecting the Rights of Stateless Persons*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2011). *Helping the World's Stateless People*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2012a). *Guidelines on Statelessness No. 1: The Definition of »Stateless Person« in Article 1(1) of the 1954 Convention Relating to the Status of Stateless Persons*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2012b). *Guidelines on Statelessness No. 2: Procedures for Determining Whether an Individual is a Stateless Person*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2012c). *Guidelines on Statelessness No. 3: The Status of Stateless Persons at the National Level*. Ženeva: UNHCR.
- Waas, Laura van (2009). Statelessness: A 21st Century Challenge for Europe. *Security and Human Rights* 20/2, 133–146.
- Zorn, Jelka, Lipovec Čebtron, Uršula (ur.) (2008). *Zgodba nekega izbrisa*. Ljubljana: ČKZ, Študentska založba.
- Zorn, Jelka (2009). A Case for Slovene Nationalism: Initial Citizenship Rules and the Erasure. *Nations and Nationalism* 15/2, 280–298.